

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 340.1 (477)

І. В. Вільданова

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті досліджуються зміст і співвідношення понять «правовий вплив» і «правове регулювання» як категорій юридичної науки України та Росії.

Ключові слова: правовий вплив, правове регулювання, юридична наука України та Росії.

В умовах побудови в Україні правової держави і громадянського суспільства, проголошення і підтримання нашою державою курсу на євроінтеграцію існує необхідність вдосконалення багатьох юридичних механізмів виникнення, здійснення та захисту прав людини, яка в громадянському суспільстві має бути найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим є нагальна потреба у комплексному вивченні таких понять, як «правовий вплив» і «правове регулювання», оскільки саме вони є тими основними категоріями загальної теорії права, на яких базуються уявлення правознавців про дію права як таку.

Загальновідомо, що категорії «правовий вплив» і «правове регулювання» в юридичній науці України та Росії почали ретельно досліджуватись на початку 60-х років ХХ ст., тобто тоді, коли обидві країни були республіками у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі — СРСР). Всі основні фундаментальні дослідження в окресленій сфері наукових інтересів також були здійснені за радянських часів, а їх результати стали загальним інтелектуальним надбанням правознавців України, Росії та інших, нині незалежних, держав, які у свій час були республіками колишнього СРСР. При цьому необхідно зазначити, що переважна більшість результатів теоретичних досліджень з питань правового впливу і правового регулювання була отримана науковцями Росії і оприлюднена на території Росії, що і обумовило підхід автора даної статті до викладення матеріалу і, власне, мету цього дослідження — визначення змісту та співвідношення категорій «правовий вплив» і «правове регулювання» в юридичній науці України та Росії.

Як відомо, першопрохідником у розробці питань правового впливу і правового регулювання є М. Г. Александров, який у 1961 р. запропонував розуміти під правовим впливом усю сукупність способів і форм здійснення права, втілення його норм у життя [1, с. 183–213]. На його думку, ланками механізму правового впливу є: 1) встановлення правового статусу особи; 2) додання відомим видам життєвих фактів значення юридичних фактів; 3) встановлення моделей правовідносин; 4) встановлення заходів правової охорони і юридичної відповідальності [13, с. 542–545].

Окремі теоретичні узагальнення стосовно даної проблеми у зазначений період були зроблені Л. С. Явичем [15], а пізніше — В. М. Горшеньовим [5], Ю. Г. Ткаченко [14]. Крім того, певний внесок у розробку питань механізму правового регулювання внесли П. Є. Недбайло, А. С. Піголкін, М. П. Лебедев, Н. І. Матузов і ряд інших вчених-юристів. Але своє розгорнуте обґрунтування ідея механізму правового регулювання набула у наукових працях С. С. Алексєєва, зокрема в роботі «Механизм правового регулирования в социалистическом государстве» (1966 р.) [2]. Запропонована ним відповідна теоретична конструкція в цілому була сприйнята науковою спільнотою і у подальшому не зазнавала істотних коригувань.

С. С. Алексєєв характеризує механізм правового регулювання як узяту в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. При цьому він вважає, що ця важлива загальнотеоретична категорія дозволяє не лише зібрати разом явища правової дійсності, пов'язані з рішенням життєвих ситуацій, і показати їх як цілісність, але й представити їх у вигляді таких, що працюють, системно впливають [2; 3]. Зазначена категорія вироблена для відображення моменту руху, функціонування правової форми.

С. С. Алексєєв пропонує виокремлювати три стадії механізму правового регулювання: 1) регламентованість суспільних відносин, які потребують правового опосередкування; 2) дія норм, в результаті яких виникають або змінюються правові відносини; 3) реалізація суб'єктивних прав і обов'язків, за якої правове регулювання досягає своєї мети, втілюється у поведінці конкретних осіб [2, с. 34]. Крім цього, він говорить і про «моделі правового регулювання» — диспозитивну (елементами якої є суб'єктивне право та юридичні гарантії) і зобов'язуючу (елементами якої є правовий обов'язок та юридична відповідальність) [3, с. 71].

У відповідності зі стадіями правового регулювання С. С. Алексєєв виокремлює три основні елементи (ланки) у механізмі правового регулювання: юридичні норми; правові відносини; акти реалізації прав та обов'язків. Факультативним елементом, на його думку, є акти застосування права [2].

Сучасна теорія права України та Росії розрізняє поняття «правове регулювання» і «правовий вплив» [6; 8; 10; 11]. При цьому існує багато думок щодо розуміння зазначених правових явищ та їх функціонування. У зв'язку з чим у науковий обіг введені такі поняття, як «система правового впливу», «система правового регулювання», «механізм правового регулювання» тощо [10, с. 94; 11, с. 435].

Так, наприклад, на думку С. А. Комарова, правовий вплив — це «результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як спеціальної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчої діяльності)». Крім того, зазначений автор акцентує увагу на тому, що правове регулювання є лише однією із форм впливу права на суспільні відносини, це вплив з допомогою специфічних правових засобів — норм права, правовідносин, актів реалізації [10, с. 94]. В. І. Бородянський під механізмом правового регулювання розуміє взяті у структурно-функціональній єдності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин, і акцентує увагу на необхідності розрізняти елементи та стадії такого механізму. На його думку, елементами є норми права, правовідносини, акти реалізації права, а стадіями — правоутворення, виникнення прав і юридичних обов'язків, реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [4].

На думку сучасного вітчизняного науковця О. М. Мельник, правове регулювання — це здійснюваний усією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, охорони та розвитку; правове регулювання посідає центральне місце в системі правового впливу, котрий охоплює дію права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей; всі відмінності між правовим регулюванням і правовим впливом можна класифікувати як відмінності за обсягом, за змістом і за механізмом реалізації права [9, с. 7].

Аналізуючи наведені вище та інші наукові позиції з питання, що розглядається, можна дійти висновку, що багато авторів застосовують так зване широке розуміння правового регулювання і намагаються охопити зазначеним поняттям майже всі засоби правового впливу на суспільні відносини, тобто показати функціонування всієї правової системи. Хоча, на нашу думку, правове регулювання є лише частиною дії права, яка характеризує спеціально-юридичний вплив права на поведінку та діяльність його адресатів. При чому зазначений вплив стосується лише зовнішньої поведінки учасників відповідних суспільних відносин.

Необхідно зазначити, що істотною особливістю досліджень проблем правового впливу (правового регулювання) в Україні та Росії наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. стало звернення науковців до вивчення систем (механізмів) правового впливу (правового регулювання) окремих галузей права.

Так, наприклад, російські процесуалісти В. М. Протасов (1991 р.) і Є. Г. Лук'янова (2003 р.) здійснили дослідження механізму процесуального регулювання (він же процесуально-правовий механізм). На той час це була одна із новітніх категорій, яка в загальній теорії права ще не одержала свого глибокого вивчення.

Так, у роботі В. М. Протасова «Основы общеправовой процессуальной теории» (1991 р.) обґрунтовувалась необхідність виокремлення такої категорії, було визначено поняття і структуру процесуально-правового механізму, однак не характеризувались елементи останнього.

На думку В. М. Протасова, процесуально-правовий механізм — це елемент загального механізму правового регулювання, відносно самостійна підсистема правових заходів. Він вступає в дію на деяких етапах загального правового регулювання, у випадках виникнення перешкод нормальної реалізації правових норм, і має охоронну спрямованість. Дана правова категорія дозволяє адекватно відтворити одну з найважливіших правових підсистем, повніше виявити особливості процесуальних явищ, тому що вони найбільш чітко виражені в загальному механізмі їх дії; глибше зрозуміти природу юридичного процесу через вивчення його взаємозв'язків з іншими процесуальними явищами [12, с. 100]. Поняття «процесуально-правовий механізм» є основною узагальнюючою категорією в загально-правовій процесуальній теорії й охоплює сукупність взаємозалежних процесуальних засобів галузевого характеру, необхідних і достатніх для виявлення й реалізації матеріальних охоронних правовідносин [12, с. 100].

В. М. Протасов вважає, що основними елементами процесуально-правового механізму є: основний процес (процес–правовідносини), передпроцес (процес–юридичний факт) і нормативна основа їх функціонування. Передпроцес (процес–юридичний факт) — це система процесуальних правовідносин, що формується на базі норм процесуального права — відрізняється від основного процесу своєю метою. Якщо призначення останнього полягає у встановленні дійсного існування охоронних правовідносин і їх наступної реалізації, то мета передпроцесу — встановити достатність підстав для виникнення основного процесу [12, с. 101].

Аналізуючи позицію В. М. Протасова, Є. Г. Лук'янова зазначає, що його міркування потребують деяких уточнень. По-перше, встановлення дійсного існування охоронних правовідносин та їх наступна реалізація — це кінцева мета усього юридичного процесу, у тому числі й передпроцесу. Безпосередньою ж метою основного процесу є реалізація норм процесуального права у фактичному поведженні суб'єктів процесу. По-друге, метою передпроцесу (процесу–юридичного факту) є встановлення достатності підстав не тільки для виникнення, але й для розвитку основного процесу; або створення умов для реалізації норм процесуального права шляхом встановлення підстав виникнення, зміни й припинення процесуальних правовідносин [7, с. 156–188].

Не заперечуючи сутність ідеї В. М. Протасова, використовуючи зроблені раніше висновки про загальний механізм правового регулювання й з огляду на мету процесуального регулювання, Є. Г. Лук'янова пропонує власне бачення процесуально-правового механізму як динамічної системи правових засобів, за допомогою яких впорядковується охоронна діяльність уповноважених органів у сфері юрисдикційного правозастосування [7, с. 156–188].

В Україні ґрунтовне дослідження поняття та елементів правового впливу в сфері дії цивільного права було проведено в 2006–2007 рр. І. С. Канзафаровою (монографія «Теорія цивільно-правової відповідальності» (2006 р.), докторська дисертація «Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні» (2007 р.)). Обґрунтовуючи започатковану нею системну концепцію цивільно-правової відповідальності, І. С. Канзафаро-

ва розглядає цивільно-правову відповідальність як підсистему у системі цивільно-правового впливу, для чого спочатку здійснює теоретичний аналіз поняття правового впливу і правового регулювання, потім переходить до аналізу системи цивільно-правового впливу і лише після цього визначає елементи цивільно-правової відповідальності як підсистеми цивільно-правового впливу, відносячи до них: 1) норми цивільного права, в яких відповідальність знаходить вираження; 2) принципи цивільно-правової відповідальності; 3) індивідуально-правові акти автономного характеру, які є персоніфікованими регламентаторами суспільних відносин (договори, статuti юридичних осіб та ін.); 4) порушення цивільних прав як підставу виникнення цивільних охоронних правовідносин; 5) цивільні охоронні правовідносини [6, с. 100–122].

Окремі елементи механізму правового регулювання майнових відносин досліджувались у докторській дисертації ще одного вітчизняного цивіліста В. Л. Яроцького — «Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин» (2007 р.), в якій у підрозділі 2.1. «Механізм правового регулювання як категорія. Цінні папери в технології реалізації норм права» було висвітлено категоріальну специфіку зазначеного механізму, а також особливості реалізації емітентом та правоволодільцями уповноважених приписів норм цивільного права, розрахованих на використання цінних паперів; проаналізовано взаємодію сукупності правових засобів (інструментів), що забезпечують регламентаційний вплив механізму правового регулювання досліджуваних відносин, співвідношення його стадій і елементів [16].

На нашу думку, звернення представників галузевих юридичних наук до загальнотеоретичних питань правового впливу і правового регулювання є вельми корисним не лише для відповідних галузевих наук, а й для загальної теорії права, оскільки таким чином, з одного боку, перевіряється вірогідність загальнотеоретичних конструкцій, з іншого — теорія права, як система наукових знань, має можливість отримати нові знання або уточнити ті, що вже існують.

На підставі вище викладеного можна дійти висновку, що підходи до вивчення понять "правовий вплив" і «правове регулювання» в юридичній науці України та Росії є схожими, оскільки вони ґрунтуються на наукових здобутках попередніх поколінь вчених-правознавців. Разом з тим, слід зазначити, що складність загальних питань вчення про правовий вплив і правове регулювання залишає простір для нових досліджень в окресленій сфері наукових інтересів.

Список літератури

1. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма [Текст] / Н. Г. Александров. — М. : Юрид. лит., 1961. — 257 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1966. — 187 с.
3. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 166 с.

4. Бородянский В. И. Гражданское право. Принципы и нормы [Текст] / В. И. Бородянский : Учебное пособие / Под ред. проф. Н. М. Коршунова. — М. : Книжный мир, 2004. — 96 с.
5. Горшенев В. М. Участие общественных организаций в правовом регулировании [Текст] / В. М. Горшенев. — М. : Госюриздат, 1963. — 167 с.
6. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні [Текст] : дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Канзафарова. — К. : ІДП НАНУ, 2007. — 453 с.
7. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. — М. : Изд-во НОРМА, 2003. — 240 с.
8. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве [Текст] / А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2005. — 250 с.
9. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Мельник. — К. : ІДП НАНУ, 2004. — 19 с.
10. Общая теория государства и права [Текст] / Академ. курс в 3-х томах. Изд-е 2-е, перераб. и доп.; Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Т. 3. — М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. — 518 с.
11. Общая теория государства и права [Текст] / Академ. курс в 3-х томах. Изд-е 2-е, перераб. и доп.; Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Т. 1. — М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. — 534 с.
12. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории [Текст] / В. Н. Протасов. — М. : Юрид. лит., 1991. — 143 с.
13. Теория государства и права [Текст] : Учебник для вузов / Под ред. Н. Г. Александрова. — М. : Юрид. лит., 1974. — 662 с.
14. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений [Текст] / Ю. Г. Ткаченко. — М. : Юрид. лит. — 1980. — 176 с.
15. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений [Текст] / Л. С. Явич. — М. : Госюриздат, 1961. — 172 с.
16. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: [Текст] : дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Л. Яроцький. — Х. : НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2007. — 442 с.

И. В. Вильданова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КАК КАТЕГОРИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ УКРАИНЫ И РОССИИ

Резюме

В статье исследованы содержание и соотношение понятий «правовое воздействие» и «правовое регулирование» как категорий юридической науки Украины и России. Автор рассмотрел важные аспекты понимания правового воздействия и правового регулирования в теории права и некоторых отраслевых юридических науках.

Ключовые слова: правовое воздействие, правовое регулирование, юридическая наука Украины и России.

I. V. Vildanova

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of General Juridical Disciplines and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE LEGAL INFLUENCE AND THE LEGAL REGULATION
AS CATEGORIES OF JURISPRUDENCE OF UKRAINE AND RUSSIA**

Resume

The content and the relationship of concepts «legal influence» and «legal regulation» as categories of jurisprudence of Ukraine and Russia are researched in this article. The author had examined the important aspects of the understanding of legal influence and legal regulation in theory of the law and in some branches of jurisprudence.

Key words: legal influence, legal regulation, jurisprudence of Ukraine and Russia.